

УДК 911.3:008(234.421.1)

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ
В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ****О. Ріпка***Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розглянуто проблеми, що перешкоджають розвитку державних закладів культури в Українських Карпатах. Проаналізовано сучасний стан державної культурної сфери регіону з позицій суспільної географії. Обґрунтовано заходи для сприяння розвитку закладів культури в Українських Карпатах.

Ключові слова: державні заклади культури, глобалізація, розвиток, етнічна культура.

Питання низького рівня функціонування державних закладів культури, їхньої застарілості та занедбаності є зовсім не новим, але досі гострим і актуальним. Завдання їхньої реорганізації, відповідності новим потребам часу, зміна їхніх функцій є проблемами давно назрілими і болючими. Тому доцільно звернути увагу на стан і проблеми розвитку державних закладів культури в Українських Карпатах, оскільки вони є одним з осередків, де збережена та репрезентована етнічна самобутність горян.

Особливу увагу зацентруємо на сучасному стані державної культурної сфери сільської місцевості Українських Карпат. Частка сільського населення в середньому по регіоні становить 76% від усієї кількості населення. Сільська місцевість є середовищем, де зберігається етнічна автентичність нації. Проте культура села перебуває в катастрофічному становищі. Наприклад, на рівні області ще функціонують і розвиваються заклади академічного мистецтва, а для сільської місцевості вони недоступні. В селі культура занепадає і матеріально, і духовно.

Соціально-культурна сфера сьогодні практично не розвивається, підтримання її функціонування віддане під керівництво селищним і міським радам. Державні заклади культури переважно фігурують лише в статистичних звітах. Яскравим прикладом цього є кінозали та кіноустановки, які досі обліковані державною статистикою на районному та обласному рівнях, хоча не виконують своїх функцій вже давно. Питання розвитку державних установ культури традиційно деклароване в низці національних та обласних програм соціального розвитку, хоча їхнє фінансування далі залишається низьким.

Державне забезпечення культурних потреб населення України тривалий час здійснювалося завдяки мережі державних закладів культури. Її створення в радянський час було примусовим, як і більшість постанов цього періоду. Нав'язану владою мережу закладів культури впроваджували цілеспрямовано. Більшість населення сприймало її вороже. Головною метою такого поступу держави в галузі культури було, без сумніву, поширення тогочасних комуністичних поглядів аж до найвіддаленіших сіл по всій країні і пропагандистська робота з викорінення національного та етнічного. Таку роботу проводили через відповідну літературу в бібліотеках, фільми в кінозалах та вечори

в клубах. На створення мережі були вкладені великі кошти. Доволі часто клуби створювали на місці колишнього будинку “Просвіти”. З’явилась соціально-культурна сфера в кожному населеному пункті, як і нові робочі місця. В перші роки після прийняття незалежності установи культури різко змінили свої функції і стали епіцентром відродження всього національного. Тут почали репрезентувати здобутки культури (у вигляді концертів, фестивалів, ярмарків, виступів колективів), заборонені в радянський час. Проте нині заклади культури перебувають у занедбаному стані, практично єдиною їхньою функцією є проведення дискотек.

Серед проблем, що перешкоджають розвитку державних закладів культури в Українських Карпатах, треба виділити прямі та опосередковані. До прямих належать такі: брак фінансування (галузь культури досі фінансують за залишковим принципом); обмеженість коштів для забезпечення належного функціонування закладів та розвитку їхньої мережі; недостатнє кадрове забезпечення; відсутність об’єктів соціально-культурного обслуговування у багатьох селах; низькі заробітні плати в галузі; брак ставок; підпорядкування закладів культури сільським та селищним радам; аварійний стан приміщень, половина яких потребують капітального ремонту; занепад матеріально-технічної бази.

До опосередкованих перешкод треба зарахувати масовий відтік населення в міста, поширеність масової культури в сільській місцевості, нерозуміння населенням призначення закладів культури, неконтрольований розвиток туристичної та розважальної індустрії, створення соціальної інфраструктури для них, зміни в етнічній ментальності горян.

Основа карпатських етнографічних груп – сільське населення і сільський спосіб життя, тому серед опосередкованих перешкод розвитку найбільшу загрозу становить масовий відтік населення в міста. Без сумніву, головна причина цього є економічна. Проте інша важлива причина – відсутність належної сучасної соціально-культурної інфраструктури в сільській місцевості [1, с. 11–13].

Міста і селища є центрами соціального й економічного розвитку регіону, здатними забезпечити щораз більші потреби сільського населення, а також осередками проникнення нових, невластивих горянам видів життєдіяльності. Саме міста є центрами розвитку масової культури, яка сприяє уніфікації та нівелюванню самотутньої карпатської етнокультури, орієнтації горян на відповідні стандарти мешканців рівнинних територій [2, с. 198].

Сучасна епоха – це епоха комунікацій, інформації, дозвілля і відпочинку. Парадоксально, але єдиним джерелом культури в більшості жителів сільської місцевості є засоби масової інформації. Більшість молоді зростає лише на телевізійних серіалах, рекламі, розважальних передачах. Це катастрофічна ознака, оскільки з екрана телевізора декларують, що найліпшим є міський спосіб життя, ера дозвілля і розваг, найновіші моделі плазмових телевізорів та мобільних телефонів. Ось більшість цінностей, які формуються в горян через засоби масової інформації. Натомість етнокультурні особливості нівелюють, забувають, вирізнятись ними вважають щораз менш популярно. З кожним роком залишається щораз менше місць, де збережена культура карпатських етнографічних груп.

Державні установи культури, особливо сільської місцевості, можуть стати хорошою базою для репрезентації етнокультури. Проте відтік працездатного населення в міста призводить до збіднення творчого потенціалу, покликаною плекати і розвивати традиційну культуру горян.

Суспільно-географічне дослідження державних закладів культури території відбувається завдяки компонентному аналізу їхньої просторово-часової динаміки, сучасного функціонування та перспектив розвитку. До компонентів державних закладів культури належать масові та універсальні бібліотеки, заклади культури клубного типу, кіноустановки, театри, музеї, школи естетичного виховання та ін.

Про погіршення стану масових та універсальних бібліотек в Українських Карпатах свідчать такі показники: динаміка кількості бібліотек, забезпеченість населення бібліотеками та динаміка книжкового фонду. Наприклад, порівняно з 1990 р. кількість бібліотек гірських районів Львівської обл. у 2004 р. зменшилась на 34 одиниці (загалом по області – на 331 одиницю, у сільській місцевості – на 213), гірських районів Івано-Франківської – на 41 одиницю (відповідно, 99 по області, 71 у сільській місцевості), гірських районів Чернівецької – на 13 бібліотек (відповідно, 144, 100), гірських районів Закарпатської – на 152 одиниці (відповідно, 240, 189). Загальне зменшення кількості бібліотек у гірських районах Українських Карпатах за період з 1990 по 2004 рр. становило 240 одиниць. У середньому за рік у сільській місцевості регіону закривають 7–18 бібліотек. Максимальне зменшення кількості масових та універсальних бібліотек зафіксоване в Старосамбірському, Долинському, Іршавському, Рахівському, Тячівському та Хустському районах. Причому в трьох останніх кількість бібліотек за цей період зменшилась практично вдвічі.

Що стосується забезпеченості населення Українських Карпат бібліотеками (в розрахунку на 1 тис. осіб), то 2004 р. вона була критично низькою у Богородчанському, Косівському, Надвірнянському, Іршавському, Рахівському, Свалявському, Тячівському та Хустському районах. Найліпша забезпеченість зареєстрована у Сколівському, Старосамбірському, Турківському, Путильському та Великоберезнянському районах. Різке погіршення забезпеченості населення регіону бібліотеками є в гірських районах Закарпатської обл.

Динаміка книжкового фонду бібліотек регіону в період з 1990 по 2004 рр. фіксує його максимальне зменшення у Львівській обл. – 8 млн примірників (на третину). У решті областей книжковий фонд зберігся ліпше, темпи його зменшення набагато нижчі (в середньому на 2,5 млн примірників). Серед гірських районів найбільше скорочення книжкового фонду простежено в Старосамбірському, Путильському та Рахівському районах, найліпше збережений фонд Косівського, Воловецького та Перечинського районів. Найгірша ситуація з забезпеченістю населення бібліотечним фондом (в розрахунку на 100 осіб) склалась у сільській місцевості Закарпатської обл. (542), найкраща – у сільській місцевості Чернівецької (745). Що стосується гірських районів Українських Карпат, то найнижча забезпеченість населення книжковим фондом зафіксована в Турківському, Богородчанському, Надвірнянському, Іршавському, Рахівському, Тячівському та Хустському районах, а найвища – у Путильському, Воловецькому, Великоберезнянському та Перечинському.

На підставі аналізу стану закладів культури клубного типу треба зазначити, що найкраще забезпечене клубами (в розрахунку на 1 тис. осіб) в Українських Карпатах населення Львівської та Івано-Франківської областей. Критично низька забезпеченість клубами – у Надвірнянському, Іршавському, Рахівському, Тячівському та Хустському районах. Зменшення кількості клубів у гірських районах Українських Карпатах за період з 1990 по 2004 рр. становило 245 одиниць (гірські райони Львівської – 35 одиниць, Івано-Франківської – 37, Чернівецької – 11, Закарпатської – 162). Тобто загальне зменшення кількості клубів на рівні районів практично відповідає негативній динаміці

масових та універсальних бібліотек. Зменшення кількості клубів сільської місцевості регіону є дещо повільнішим, ніж зменшення кількості бібліотек. Порівняно з 1990 р. кількість клубів сільської місцевості Львівської обл. у 2004 р. зменшилась на 156 одиниць, Івано-Франківської – на 55, Чернівецької – на 73, Закарпатської – на 175 одиниць. Тобто найбільше зменшення кількості клубів зареєстровано у гірських районах Закарпатської та Львівської областей (Старосамбірському, Воловецькому, Міжгірському, Рахівському, Тячівському та Хустському районах).

Досі статистичні органи облікують кількість кіноустановок та забезпеченість жителів місцями у залах з кіноустановками. Про відсутність кіноустановок свідчать дані у деяких гірських районах Українських Карпат, серед яких Воловецький, Іршавський, Міжгірський, Тячівський, Турківський, Рожнятівський та Хустський. Проте на 2004 р. у сільській місцевості Львівської обл. налічувалось 44 кіноустановки, Івано-Франківської – 291, Чернівецької – 249, Закарпатської – 86. Застарілість та невмотивованість відображення таких даних не викликає жодних сумнівів. Натомість іншої альтернативи кіноустановкам сільська місцевість сьогодні просто не має.

Про катастрофу культури села свідчить також відсутність доступу сільських жителів до театрів, музеїв, концертних організацій, відвідування яких на обласному рівні зменшується. Кількість відвідувань перелічених закладів у 2004 р. порівняно з 1990 р. зменшилась: театрів – учетверо, музеїв – удвічі, концертних організацій – учетверо. Єдину позитивну тенденцію зафіксовано в Чернівецькій обл. в кількості відвідування музеїв. Порівняно з 1990 р. кількість театрів, музеїв та концертних установ в областях Українських Карпат 2004 р. дещо збільшилась. Головна частка перелічених установ розміщена в Львівській обл.

Унаслідок аналізу стану державних закладів культури в Українських Карпатах виявлено, що найгірша ситуація в регіоні є в гірських районах Закарпатської обл., найліпша – у Львівській обл. Незважаючи на негативну динаміку, державні заклади культури становлять досить регулярну мережу, проте їхня просторова організація і надалі занепадає.

Ще в дорадянський час населення, особливо сільська інтелігенція, гуртувались навколо будинків “Просвіти”. Їх уважали оберегом усього національного. В радянську епоху етнічну культуру плекали підпільно. Проте нині це явище знецінилось і забулось. Настав час індивідуалізації, коли кожна сім'я живе і дбає лише про свій добробут. Будь-якому етносу потрібні своєрідні центри (“Просвіта”, клуб) для збереження рис їхньої культури. Це прагнення закладене в ментальності слов'ян. Подальший занепад закладів культури є чинником негативного впливу на культурну сферу горян поряд зі зміною природного середовища Українських Карпат, явищем культурної глобалізації тощо.

Саме тому важливе вжиття низки заходів для зміни становища державних закладів культури. До таких заходів треба зачислити збільшення фінансування галузі культури, тобто виділення коштів для забезпечення надійного функціонування та розвитку соціально-культурної інфраструктури в нових економічних умовах. Галузь потребує чималих капіталовкладень, яких вже не отримує довший час. Важливим заходом повинне стати вирішення кадрового питання, а саме: поліпшення забезпеченості кадрами закладів культури, збільшення кількості ставок. Підвищення заробітної плати стимулюватиме закріплення в галузі спеціалістів культури, що особливо потрібне в сільській місцевості.

Відповідно до ст. 21 Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села”, фінансування наукових досліджень з проблем соціального розвитку сільської місцевості повинне відбуватись головню за кошти державного бюджету [3, с. 5]. Саме тому потрібно сприяти проведенню фахових досліджень у сфері вирішення проблеми соціально-культурної інфраструктури сільської місцевості. На базі державних закладів культури доцільним є створення моделей сільських культурно-освітніх закладів.

Необхідною також є розробка та виконання регіональних програм розвитку державної культурної сфери. Без сумніву, важливим є створення регіональної програми розвитку державних закладів культури Українських Карпат, виконання якої стало б однією зі сходинок для збереження етнокультурної самобутності горян.

Через відсутність об’єктів культурної сфери в багатьох селах або їхнього закриття останніми десятиліттями потрібним є розширення мережі закладів культури, особливо завершення будівництва нових установ, що мають високу будівельну готовність, а також збереження наявної мережі, в тому числі у малих та віддалених селах.

Важливим заходом є реконструкція та капітальний ремонт приміщень, більше половини яких перебувають в аварійному стані. Державні установи культури потребують повного переоснащення сучасним устаткуванням (технікою, комунікаціями, інноваціями) та інвентарем через занепад матеріально-технічної бази, а також впровадження нових форм і методів культурно-просвітницької роботи.

Ще однією проблемою є перебування багатьох установ культури на балансі сільських та селищних рад, малий бюджет яких перешкоджає розвитку соціально-культурної сфери. Виходом з цієї ситуації, крім збільшення фінансування з держбюджету, може стати передача закладів культури в оренду в приватні руки зі зміною функцій установ. Без сумніву, такий захід потребує наявності контрольного органу, який би не допускав розміщення в клубах, наприклад, залів ігрових автоматів або барів. Необхідною умовою передачі в оренду цих приміщень мають стати етнічні мотиви в їхній діяльності. Наприклад, можна створити ресторанчик або інтернет-кафе для молоді в етнічному стилі, магазин-музей народних ремесел, кінозал, де б демонстрували поряд зі світовими касовими фільмами доробки української кіноіндустрії; або центру для дітей і молоді, персонал якого навчав би їх старовинних етнічних ігор та забав, де б у дітей була змога обрати гурток (наприклад, вишивки, писанкарства чи різьбярства). Поряд з прибутком орендаря обов’язковою умовою повинно стати плекання традиційної культури в роботі закладу, виховні функції їхньої діяльності, формування в сільській місцевості маленького, сучасного, відповідного епосі центру дозвілля, яке б гуртувало людей, створювало нові робочі місця і не допускало відтоку працездатного населення в міста.

Така передача в оренду може стати своєрідною перешкодою асиміляції етнічної культури. Епоху глобалізації, масової культури, міського способу життя, відкритої економіки не зупинити, однак потрібно знайти здоровий компроміс, який би не допустив стирання етнічної пам’яті, особливо в сільській місцевості.

Намагання “зберегти” традиційну культуру не матиме успіху, якщо її головний носій не бачитиме в цьому життєвої потреби [2, с. 201]. Вирізнятись етнічними особливостями стає щораз менш престижно, деколи це навіть уважають нижчим, ніж “прогресивна” нав’язана глобальна культура. Тому важливим заходом є проведення роз’яснювальної роботи серед населення стосовно ролі етнокультури для жителів Карпат.

Адже людина, яка не отримала базису культури, не стане її споживачем. Змінити ситуацію може розвиток державних закладів культури, які стануть хорошою основою для зрушень у культурній сфері.

1. Євдокименко В.К., Садова У.Я., Шевчук Л.Т. Соціальна інфраструктура Карпатського регіону: пошук перспектив розвитку. – Чернівці: Прут, 1995. – 80 с.
2. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 198–207.
3. www.zakon.rada.gov.ua

PROBLEMS OF STATE CULTURE INSTITUTIONS DEVELOPMENT IN UKRAINIAN CARPATHIANS: HUMAN-GEOGRAPHICAL ANALYSIS

O. Ripka

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79 000 Lviv, Ukraine*

Problems of state culture institutions development obstacles in Ukrainian Carpathians have been considered. The actual conditions of state cultural sphere of the region have been analyzed from human geography point of view. The measures of culture institutions development encouraging in the Ukrainian Carpathians have been argued.

Key word: state culture institutions, globalization, development, culture of ethnos.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2006
Прийнята до друку 27.09.2006